

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כו, תשל"ה

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עוללות

א. חציל, באדינג'אן וחנט'ל

יהושע בלאו אומר ב'לשונונו לעם' רמ"ח, ש"מתפרר בודאות, כי אכן לא טעה לונץ' ושבמילונים מסוימים מצויה חִיצַל במשמע אלבאדינג'אן. לונץ כותב חאיצל, ולא חנט'ל (או חנצ'ל בכתיב המקובל בערבית יהודית), ואין זו טעות סופר בלבד, שהרי אילו גור את חִיצַל מחנט'ל, היה ודאי מטיל דגש באות צ' במקום נ' שנבלעה.

על כך מבקש אני להעיר:

מאמרי על החציל פורסם ב'לשונונו לעם' רמ"א. בקונטרס שלאחריו (רמ"ב-רמ"ג) הראיתי, שלונץ השתמש בחידושו חציל (כך) כבר בתרניה, כשנתיים לפני שהוציא את 'כפתור ופרח' (ואפשר שהשתמש בשתי הגרסאות האלה בזמן אחד, אלא שהדפסת ה'כפתור ופרח' נתמשכה כשנתיים). אין כל ספק, שלונץ התכוון לתת צורה עברית ומשקל עברי לבאדינג'אן ולא נתן את דעתו לקוצו של נ' או של דגש. לא מתקבל על הדעת, שלונץ, שנתעור בשתי עיניו עוד בימי בחרותו בשנת תרל"ט, יסתמך על מלה ערבית כה נדירה, שספק גדול אם ידעוה תושבי הארץ הערביים וכל שכן היהודים, שהרי בכל מקום שמזכירים חציל נכתב בסוגריים באדינג'אן בלבד. גם המעבר מחיצל (שנשתבש

אצל לונץ (לחאיצל) לחציל אף הוא מוקשה כמעבר מחציל לחציל. מאידך גיסא אין להטיל כל ספק בידיעתו העמוקה והרחבה של לונץ בספרותנו לדורותיה.

אם הרדיק כתב, בהישענו על רב האי, שהפקועות, והוא הנקרא בלשון ישמעאל חנט'ל יהם הנקראים בערבי אלב[צנ]ג'אן, וכך גם שלמה בן ירוחם (הערה 6 במאמרי), הרי קשה לומר, שלונץ טעה בתלותו את הבאדינג'אן בחנט'ל (ואני לא כתבתי, שלונץ טעה), אלא שסבר, כמו הרדיק, בהסתמכו על רבותיו, שחנט'ל ובאדינג'אן היינו הך הם. גם אם נבין, שפמה מן המפרשים ידעו, שאין הבאדינג'אן והחנט'ל היינו הך, הרי עצם הדבר, שייחסו לפקועות את שני הפירושים האלה, מראה, שבעיני קצת מפרשים אין שני מיני ירק אלה רחוקים זה מזה (בלאו אינו סבור כך; ראה הערה ג שלו). חנט'ל תרגמו גם גד (ראה הערת ש' אפרמסון בשולי מאמרי), והרי לך שלושה צמחים שונים, שפונג חנט'ל. עם זאת מתגב ספק־מה גם בלפי, והערת ילין, המסתייג מקביעת הצורה של לונץ, מוסיפה ספק על ספקי.

הבחנה מדויקדת בין הבאדינג'אן לחנט'ל מצאתי אצל ד"ר אַנדרלינד בספר, שתרגם יחיאל מיכל פינס מגרמנית, והוא 'עבודת האדמה בסוריה בכלל ובארץ ישראל בפרט'. התרגום פורסם תחילה ב'הצבי', בלי שצוין שם המתרגם, ואחר כך, בציון שם המתרגם, בספר שיצא בוארשה (ראה חוברתי 'העגבנייה' עמ' ז). הדיון בשני מיני ירק אלה נוגע בהערות אטימולוגיות שבלאו ואנוכי מזכירים והני מביא בזה דברים פלשונם.

בח' סיון תרמ"ו מצאנו ב'הצבי':

29. 'ביצת השטן' ובערבי 'בידאינג' פרי חשוב בארץ ישראל ובכל ארץ הקדש. תבניתו כמלפפון ומראהו רובו חום תכלת ומעוטו לבן והוא גדל במספר רב של קלח אחד. בשרו רוטפש ורך וחותכים אותו גלילים גלילים כתבנית מטבעות, וטובלים אותם בביצה טרופה, וככה מבשלים אותם ועושים מהם מטעמים לחך.

ושם בט"ו סיון:

49. פקועות שדה או חנדל. תמונתו כאתרוג והוא פרי האדמה כאבטיחים. טעמו מר מאד ומוציאים ממנו תמצית המשמש לרפואה שקוראים אותו 'קאליקווינט'. גדולו בהפקר בשדות השפלה ועזה עד יפו ומוציאים ממנו אניות טעונות רבות לחור-ל.

ב. 'בארץ הצבי'

בחוברתי 'אליעזר בן-יהודה ותחיית הדיבור העברי' (לשוננו לעם רלג-רלד), הבאתי בראש הפרק הראשון, 'חיים חדשים', בית מתוך השיר 'בארץ הצבי', שבו מתוארת תחיית הלשון העברית בדיבור-פה בחרוזים נאים. לא ידעתי את

1. בחוברתי 'הענבנייה', עמ' יא, הבאתי גם פתיב עברי אחר שנהגו בו: בתנאים.

2. על גלגלי המלפפון למשמעיו ראה חוברתי 'לשון בתחייתה', עמ' לג.

3. המלה כחול באה לעולם שנה אחר כך. ראה רשימתי ב'לשוננו לעם' קעג.

שם מחבר השיר ולא את זמן חיבורו. כמה מומחים לדבר לא יכלו לענות לי בעניין זה דבר לאשורו.

והנה נתגלגלה זכות על ידי מר אליהו הכהן מרמת-גן, שמסר לי על שם המחבר, ומר בנימין יפה מירושלים, שהמציא לי את תצלום שירו של אביו מתוך 'השקפה שבועית', שערך א' בן-יהודה בירושלים, ונתבררו הדברים. ניתנת עתה האפשרות לפרסם שוב, והפעם בחתימת שם המחבר, את השיר המרגש הזה, שהיה מושר שנים רבות בפי פול בארץ (בנוסח: "פה בארץ הצבי...") ובתפוצות ("שם בארץ הצבי...").

מחבר השיר הוא המשורר והעסקן הציוני הנודע לייב יפה (תרל"ה-תש"ח - ראה עליו בלקסיקון הספרות בדורות האחרונים לג' קרסל), שעמד בשנות חייו האחרונות בראש קרן היסוד ונהרג בהפצצת בניין הסוכנות היהודית בירושלים בל' באדר א' תש"ח. הי"ד.

השיר נתפרסם ב'השקפה' שנה שנייה, גיליון ו', בט"ו פסליו אתתפ"ט לחורבן, פלומר בתרנ"ח (1897), בהיות מחברו בן 23 שנים, בימי לימודיו בהידלברג שבגרמניה. פידוע, נתפנס בבאזל ב-1897 הקונגרס הציוני הראשון, בראשותו של ד"ר ב"ז הרצל. יפה היה ציר בקונגרס הזה, והדי הימים הגדולים ההם ניפרים בשירו.

וזה נוסח השיר:

בְּאֶרֶץ הַצִּבִּי

בְּאֶרֶץ הַצִּבִּי שָׁמָּה מוֹשְׁבוֹת אֲחִינוּ
שֵׁם חַיִּים חֲדָשִׁים יִפְרָחוּ;
שֵׁם שִׁירַת הָאֶפֶר, שִׁיר דְּרוֹר וּמְרַחֲבִיָּה
תִּצְלֹצֵל בָּאָחוּ.

תִּצְלֹצֵל שְׁפֹתֵנו כְּפַעֲמוֹן הַכֶּסֶף,
נַעֲיֶמָה כְּשִׁירַת הַזָּמִיר;
מַחֲגִי הַסִּלְעִים הַגְּבוּהִים לָהּ יַעַן
קוֹל נִפְלֵא וְזָמִיר...

לָהּ יַעַן הַלְּבָנוֹן בְּאֶרְזֵי הָרָמִים
וַיֵּהָמוּ בְּקוֹל מִי כְּנָרַת;
גַּם רִדְתָּ הַטַּל מֵעַל חֶרְמוֹן תִּשְׁמַע,
עֵת יִזְרַח שֵׁם חָרֶם.

יִתְנַעֲשׂ וַיִּכָּה עַל גְּדוּתָיו הַגְּבוּהוֹת
בְּקֶצֶף הַיָּם בְּמַרְחָקִים,
וְשׁוֹטֵף הַיָּרְדֵּן, יִתְלַחֲשׁוּ וַיִּפְכוּ
הַמַּיִם הַזֵּבִים.

צִפּוּרִים בְּצַפְצוּף וּבְשִׁירָה עֲלִיָּה
מִמָּרְחָק לְקֶנֶן תְּבוּאָנָה,
וְעַל גִּזְלִיָּה תִתְרַפֵּק בְּאַהֲבָה
הַזֹּמֶה הַיּוֹנָה.

וּבְלַחַשׁ הַיָּקוּם וּבְאַלְפֵי הַקּוֹלוֹת,
 וּבְהִמָּית הַיַּעַר בְּדַמָּמָה,
 קוֹל גְּשֶׁמֶע בְּרָמָה, קוֹל אֲדִיר וְנָעִים,
 מְבַשֵּׁר נִחָמָה.

וְזַעַף הַיָּם וְהַתְלַחְשׁוֹת הַיַּעַר,
 וְהַגּוֹת שֶׁל יוֹנָה הוֹמָיָה,
 יִתְלַכְּדוּ לְשִׁירָה נִפְלְאָה וְנָעִימָה,
 לְשִׁירַת הַתְּחִיָּה.

ל. יפה.

היידלברג

ג. 'פשוט'

ערב הימים הנוראים שבתי ועיינתי בספרו של ר' ש-י
 ענֹון נֶע, "ימים נוראים, ספר מנהגות ומדרשות ואגדות לימי
 הרחמים והסליחות לראש השנה וליום הכיפורים ולימים
 שבינתיים". המלה פשוט בהוראת נפוץ, הוראה שאינה
 מקובלת בימינו, חוזרת בספר הזה כמה וכמה פעמים, כגון
 בעמ' לא:

4. הוראה זו של פשוט לא מצאתי בערך "פשוט" במילוני
 בן-יהודה, פין, אבן-שושן ומדן, אבל מצאתיה ב'מילון עברי
 שלם' לראובן אלקלעי. שם בערך פשוט, נאמר בין השאר:
 נפוץ מנהג פשוט. הפועל פשט בבניין פעל במשמע נפוץ ישנו
 במקרא ובתלמוד (?) כגון: 'פשט גדוד בחוץ' הושע ז, א; 'ויפשטו
 בעמק' דברי הימים א', י, יג; 'אין בן דוד בא עד שתפשוט
 מלכות הרשעה בכל העולם כולו' יומא י. (דוגמה אחרונה זו

ומנהג פשוט בכל תפוצות ישראל שמתפללין בטלית בליל
יום הכיפורים ומתעטפים בטלית מבעוד יום, כדי לברך על
העטיפה.

ובדומה לזה בעמ' רפב, שכא, ועוד.
לשון פשוט מצויה בספר הזה לא רק אצל 'מנהג' אלא
גם אצל 'עניין', כגון בעמ' ריג:

אני מצאתי עניין זה (של מעשה כפרה) פשוט בעירנו עם
שאר דברים שהיו נוהגין כיוצא בזה.

אותה שעה עלה בדעתי שמא 'סיפור פשוט' של עגנון
אין פירושו אלא סיפור שפשט (במושבות היהודים במזרח
אירופה). שזחחתי על כך עם כמה מורים לספרות, והדבר
נראה תמוה בעיניהם, אבל מורה אחת אמרה לי שפך נוהגת
היא להסביר לתלמידיה את הכותרת 'סיפור פשוט'. ר' דוב
סדן אמר לי, שאין לו כל ספק בכך. הוא עצמו נאלץ
לפעמים, ברצותו לכתוב על בדיחה פשוטה או מנהג פשוט,
לנסח, כדי לשבר את אוזן קוראיו, 'נפוץ' או 'שפשט' או
'שנתפשט' וכיוצא בזה.

מביא א' אבן שושן במילונו ערך פָּשֵׁט. ד"ר שכנאי מעיר, שגרסה
זו שונה היא בסנהדרין צח: ... שתתפשט המלכות על ישראל
תשעה חודשים; ובכתי' ותיקן כרך ב', עמ' 12 הגרסה היא
... שת שלוט (...). בדוגמאות הנ"ל מהמקרא מוסבר פָּשֵׁט,
(במילון התנ"ך של שטיינברג מהדורת תשכ"א), נפוץ הנה והנה.
בספרים מאוחרים מצוי הרבה שימוש זה של פָּשֵׁט, כגון: והנהיגו
מנהג ופשט הדבר בכל ישראל. היד החזקה, ממרים ב, ב.

ר' יצחק אבינרי, ב'היכל רש"י חלק א', חידושים, עמ' קנד, ערך פשוט מציין את השימוש במלה פשוט בפירוש רש"י לישעיה כא, טו בתור חידוש משמע של רש"י (1040-1105). על חרב נטושה אומר רש"י שם: פשוטה על פני הארץ. מכאן מסיק אבינרי, שפשוט אצל רש"י הוא פרוש, שטוח, וזהו משמע הקרוב לעניינו.

בהמשך הדיון במלה זו אומר אבינרי בהערה שלו:

בספר תשבי (של אליהו בחור, בן אשר הלוי אשכנזי, 1468-1549 בערך. ר"ס) נאמר: מנהג פשוט הוא, דין פשוט הוא, פירוש נתפשט בכל מקום, וכן נקרא כל דבר שיש בו שטח ישר ואין בו עקמומית, עכ"ל. למעשה - דין פשוט, מנהג פשוט - אין בלשון חז"ל, וההוראה המובאת אצלו דרך אנב (וכן נקרא וכו') - היא המצויה בתלמוד.

ואמנם באוצר לשון התלמוד (לתלמוד בבלי), שמוציא בנימין קוסובסקי, כרך לב, אות פ-צ, שיצא זה עתה, אין פשוט בהוראה זו.

שני חברים ששאלתי בעצתם, פרופ' גביע צרפתי וד"ר דויד שכנאי, המציאו לי בטובם כמה וכמה מובאות לשימוש זה של פשוט, החל מימי הרמב"ם (1135-1204).

הנה דוגמה מתוך מספר רב של דוגמאות כאלה ב"יד החזקה" להרמב"ם:

מנהג פשוט בשנער ובספרד שאין בעל קרי מתפלל עד שרוחץ כל בשרו במים (הלכות תפילה ד, ו).

מר מאיר מדין המציא לי דוגמה מכרעת מעניינת זו:
המנהג הפשוט בכל ישראל, שמשלימין את התורה בשנה
אחת. מתחילין בשבת שאחר חג הסוכות... ויש מי שמשלים את
התורה בשלוש שנים, ואינו מנהג פשוט (הלכות תפילה יג, א).

מכאן ואילך מצוי ביטוי זה בספרות הפוסקים. והרי
קצת דוגמאות שהמציא לי ד"ר שכנאי:

ב'שבלי הלקט' (בערך 1249), בעמ' יד: (28):

וגאון אחד וצ"ל כתב שאין נפילת אפיים בתפילת ערבית
כלל, וכך מנהג פשוט בישראל.

לא ברור, אם משתמע מכאן שהמלים 'וכך מנהג פשוט...'
הן של הגאון או של בעל 'שבלי הלקט'.

ב'דרכי משה' לר' משה איסרליש (1525–1572) בטור
אורח חיים סימן תר"ו:

אמנם המנהג הפשוט בכל מדינות אלה לעשותו.

ה'בית יוסף' בטור אורח חיים סימן תר"ה מביא את
תשובת הרשב"א בענין כפרות ואומר:
מנהג זה פשוט בעירנו.

לפי הדוגמה הנ"ל מ'שבלי הלקט' ייתכן שהביטוי 'מנהג
פשוט' מקורו בספרות הגאונים.

1. ואני מודה לו על כך, ועל הערות אחרות, שבעקבותיהן
שבתי וערכתי את הרשימה הזאת.